

Szabó Zsuzsa Réka

Egy magyar költő „orosz” lírája

Baka István: Sztjepan Pehotnij testamentuma

2014. május 17. 10:00

Valamikor, még kezdő orosz szakosként került a kezembe először Baka-kötet. Nem véletlen, hogy felkeltette az érdeklődésemet, hiszen egy orosz nevet olvastam a címlapon: *Sztjepan Pehotnij testamentuma*. Ez most egy fordításkötet? Az, persze, világos volt, hogy Sztjepan=István, de hogy mi a Pehotnij szó jelentése, arra csak a nevek között fennálló eléggé nyilvánvaló összefüggés adott útmutatást. A dolog azonban még így is rejtélyes maradt, mive eladdig nem hallottam Baka Istvánról (pedig az ő városában, az ő egyetemére jártam).

Azóta sok víz lefolyt a Tiszán és a Sztjepan Pehotnij – Baka István kettős rejtély is megoldódott. Azoknak, akik nálamnál több ismerettel rendelkeztek a kortárs magyar irodalomról, ez a kettősség valószínűleg nem okozott túlságosan nagy fejtörést, de talán esetem tükrözi az átlagolvasó első rácsodálkozását (de azért tételezzük fel, hogy mégsem egészen átlag az az olvasó, aki manapság levesz egy verseskötetet a pocról csak azért, mert egy, a számára ismeretlen orosz költőt sejt a név mögött...).

A kötet első olvasásakor egyértelművé vált, hogy a versek írója egészen kiváló ismerője az orosz irodalomnak és kultúrának, hiszen a költeményekben megjelenő nagy nevek jó részének számomra csak a csengése volt ismerős (pl. *Rahmanyinov, Hodaszevics, Cvetajeva*), az viszont nyilvánvaló volt, hogy e nevek viselői a versek írója számára egészen közeli „ismerősök”, részei az ő mindennapi életének, az ő kulturális tudatának. Az is kiviláglott, hogy nem is annyira az orosz kultúrát mutatja be testközelből, mint inkább a szovjet-posztszovjet hétköznapi lét „bugyait”. A két motívumsor mindazonáltal nem különül el egymástól, hanem szerves egészet alkotva jelenik meg, így rajzolódik ki előttünk az orosz-szovjet valóság hiteles képe. Oly nagyfokú ez a hitelesség, hogy szinte magától adódik a magyarázat arra nézve, miért oroszosította el nevét – és ezáltal költői énjét is – Baka István: ez a sajátosan orosz életérzés egy „idegen” által nem tapasztalható meg hitelesen, csak a szerepvers biztosíthatja ennek megfelelő kereteit.

Miből fakad ez a hitelesség? A versekben egyaránt fellelhetők az orosz költészetben sokat használt természeti-földrajzi-kulturális toposzok, valamint az orosz élet tipikus „kellékei”, és ezeket egészítik ki a költő egyéni képei. E toposzokat több csoportra lehet bontani. Az orosz természeti tájat jeleníti meg a *hó, Szibéria, a hófűvás, a hófűtta sík, a varjak, a laboda, a Káma folyó, a sztyeppék világát idéző kurgánok*. A versek hívószavai megrajzolták a két legfontosabb város, Leningrád-Pétervár (*Néva, csatornák, szétnyíló éjjeli híd, a Péterpál-erőd tornya, Téli Palota, Bronzlovas, Auróra, Balti-pályaudvar, piszkarjovi dáma*) és Moszkva költői sziluettjét is (*GUM, Mauzóleum, moszkvai metró, Nagyszínház*). A történelmi múltat asszociálják a földrajzi nevek (*Oroszhon, Kronstadt, Szolovki*), a tipikus figurák (*polovec, tatár, fehér, bolsevik, száműzött, vöröskozák, cári tiszt, komisszár, Nagy Honvédszemélyek ő*), a tipikus események (*kongresszusok, november hetediké, május elseje*) és a nagyon is konkrét személyek (*II. Katalin, Pugacsov, Kerenszkij, Iljics-Uljanov Lenin, Sztálin, Zsdanov*). Mindezek mellé kellékként felsorakoznak a hétköznapi élet szimbolikussá vált tárgyai, fogalmai (*nemezcsizma, pufajka, ötkopejkás, dokument, hering, scsí, borscs, vodka, száz grammok, társbérlet, Pravda, Trud, Vörös Nyíl*), a szovjet ünnepekre, katonai parádékra emlékeztető motívumok (*Hej bunkócska, dísztribün, tank, rakéta*). A hétköznapiság mellett (és azzal együtt) folyamatosan jelen van a hangsúlyozottan a múlthoz kötődő magas kultúra: többek között *Puskin, Dosztojevszkij, Blok, Ahmatova, Mandelstam, Gorkij, Saljapin* alakja jelenik meg akár többször is a versekben.

A magas kultúra motívumainak reprezentálásában nagyon fontos szerepet játszik a legtöbb költemény címe: szinte mindegyikük valamiféle fennköltséget sugall a vers témaválasztását illetően. Hangsúlyozottan artisztikusak, hiszen vagy irodalmi reminiscenciaként hatnak (pl. a *Téli út* Puskin versét idézi), vagy a kulturális-művészeti élet eseményeit, illetve annak szereplőit, a művészeket jelenítik meg (pl. *A nagyszínházban*), sőt még az *Alászállás a moszkvai metróba* cím alászállás szava is valamiféle vallási emelkedettséget jelez. Az egyedüli vers, amelynek címe nem téveszt meg bennünket a témát illetően, a *Társbérleti éj*. A címekkel azonban éles ellentétben áll a versekben ábrázolt hétköznapi, szovjet élet nyomora, brutalitása, és ezt a kettősséget fokozza a sokszor ironikus, játékos, minden pátosztól mentes hangnem. Talán ez is példázza a szovjet korszakra jellemző kulturális kettősséget, a semmi-sem-az-aminek-látszik bulgakovi törvényszerűségét, amely a kulturális élet fénykoraként megjelenő múlt, és az azóta folyamatosan zajló értékvesztés, kiüresedés közötti feszültségből fakad.

A fenn és lenn keveredésének egyik legsajátosabb módját figyelhetjük meg az *Alászállás a moszkvai metróba* című versben. A metró helyileg is a lentet reprezentálja, Moszkvában pedig – hatalmas kiterjedése okán is – mindenképpen egy különálló, szürreális világot alkot, mondhatjuk úgy is, hogy al-világot. Erre játszik rá Sztjepan Pehotnij, aki a metrót a magas kultúrához tartozó görög mitológia alakjaival népesíti be, s e sajátos, kevert népeiséggel („*ellenőrző-Kerberosz*”) teszi érzékelhetővé a metró által benne ébresztett látomásélményt („*Hádész e hely a kárhozott hadat / Trolibuszok Kharón sajkái hozzák*”).

A kötet három „füzetnyi” versből áll össze, s ez már önmagában véve szimbolikus. A hármas szám mindenképpen az egységet, a befejezettséget, a lezártaságot jelzi, túl azon, hogy természetesen a vallás és a folklór területe felé is irányíthatja figyelmünket. Az, hogy a verseket a költő „füzetekbe” rendezte, összefügg a szamizdat-fikcióval. Jelzi egyrészt a költő alázatát: ezzel kissé „leértékeli” saját művészetét, mintha ezek a versek arra lennének kárhozatva, hogy mindörökre ezekben a füzetekben legyenek elrejtve, mintha nem lennének érdemesek arra, hogy kötetben is megjelenjenek; másrészt azonban értékelhetjük ezt az alázatot keserű reménytelenségként, sértettségként: a hivatalosságon kívüli, be nem futott költő öniróniája jelenik meg itt, aki úgy érzi, méltánytalanul mellőzik őt. Ez a gesztus felidézi a szamizdatos korszak romantikáját is. A „füzetek” kronológiai sorrendben követik egymást: az első verseket a brezsnyevi pangás Leningrádjá ihlette, az utolsó „füzet” kezdő versének címe pedig már világosan jelzi az új korszak kezdetét (*Szentpéterváron újra*).

Ha kezünkbe vesszük a mostani kiadást, akkor egy nagyon szép kiállítású könyvvel találjuk szembe magunkat. A borító *Pataki Ferenc A Memmország kapui* című festményének fölhasználásával készült – olvashatjuk a könyvecske legvégén. Egy kőfal előtt gyertya ég. A kőfal – a börtön, a rabság jelképe lelki-szellemi és fizikai értelemben egyaránt. A gyertya – évszázadokon keresztül a fény, a világosság forrása volt az éji sötét ellenében: a szükös cellában a kultúra szabadságának fényét adja. Napjainkban a gyertya valakiért ég, a gyertyát valaki emlékére gyújtják.

Emlékeztet a gyertya egyrészt Sztjepan Pehotnijra, a soha-nem-volt költőre, kinek a versekből felsejlő sorsa azonban mind költői, mind emberi viszonylatban szimbolikus és tipikus: a szovjet élet egy ember által megélhető szeletkéjét tárja föl, annak „*minden egyéni megnyilvánulást elsőprő durva és szürke valóságát*” (idézet *Sztjepan Pehotnij – Baka István életének krónikájából*). A költő egy ilyen miliőben, mint az emberi lélek krónikása, eleve halálraitélt. Ám Pehotnij a szovjet korszak lezárulta után („*Lenin ledől*”) sem talál gyógyírt sebére, a pártállam széthullása önmagában véve nem szünteti meg az értékek pusztulását, a szétesés folyamata az élet minden szintjén irreverzibilis. A múlt csak torz álomképekben kísért (pl.: *Szentpéterváron újra*): nincsenek élő kulturális hagyományok, a múltat és a jelent összekötő köldökhzsinór elszakadt. E költeményben felidéződik az orosz irodalom közismert kisember alakja is („*Köpönyegem megint letéphetik*”), és érvényessé válik a jelenre nézve, ami azt sugallja, hogy a kisember a jelenben is ugyanolyan kiszolgáltatott a hatalom démonikus erejének, gépezetének, mint korábban. Ebben a tekintetben semmi sem változott tehát. A totális értéknélküliségnek, kiüresedettségnak, a mindent megdermesztő, „*szélültött*” valóságnak állít mementót Sztjepan Pehotnij a *Harmadik füzet* utolsó verseiben, melyek egyúttal a voltaképpeni testamentumot is alkotják. E versekben egyre erősödik az elvágyódás hangja (melyről eddig szó sem volt), de nem a Föld valamely boldogabb országába kívánczik a lírai én, hanem a túlvilágra, ahol „*Együtt leszünk mindannyian, / Kik tagjai vagyunk egymásnak*”. A túlvilág azt a helyet jelenti, ahol talán helyreáll a rend, a dolgok egysége, ahol megtalálható a rég elvesztett harmónia.

Emlékeztet a gyertya a hús-vér Sztjepan Pehotnijokra, akiket az oszlásnak indult, saját kultúráját megtipró, „*hullafoltos Oroszhont*” temetett maga alá, nyomorított meg lelkileg-szellemileg örökre. Végül, de nem utolsó sorban emlékeztet a gyertya Baka Istvánra, hiszen a saját maga teremttette költő-figurát, Sztjepan Pehotnijt, nem sokkal élte túl.

A kötetben szereplő további illusztrációk (Révész Róbert, illetve Pataki Ferenc alkotásai) is hasonló hangulatot árasztanak, mint a költemények. Rozsdás láncok, kampók: szentkép egy törmelékkupacon; üres tüveg a százszorszések között; szeméthalom egy folyóparton; a téli égbe kopáran meredő fa. A képek egyrészt kifejezik a jelen pillanat sivárságát, a múlt semmibevételét, az értékek fenyegetettségét – másrészt óhatatlan-akaratlan felfedezzük bennük a természet elevenségét, szépségét, amely mindig magában hordozza az újrakezdés reményét. Ennyiben mások az illusztrációk a verseknél, hiszen újrakezdeőről Sztjepan Pehotnij nem beszél, és a természetet sem afféle örökkévaló, vad erőként értelmezi (pedig ez egy az orosz költészet legáltalánosabb hagyományai közül), hanem inkább kiszolgáltatott, bemocskolt és kietlen, halott tájként ábrázolja.

Nemcsak szép a kötet, hanem különleges is egyben. Különleges, mert rájátszik az orosz-költő motívumra: a verseket orosz fordításban is olvashatjuk. Akinek életében először most kerül a kezébe Baka-kötet, és elsőre nem veszi észre a címlap belső oldalán apró betűvel írt: „*Fordította Jurij Pavlovics Guszev*”-et, tényleg zavarba jöhet a versek „anyanyelvét” illetően. És annyi bizonyos, hogy Baka István – Sztjepan Pehotnij anyanyelvi szinten beszélte az orosz kultúrát. Talán ezt fejezi ki az a szerkesztői szándék is, hogy előbb mindig az orosz fordítást olvashatjuk, s aztán a „magyar” eredetit (már amennyiben magyar az eredeti). Bizonyos, hogy Jurij Guszevnek nem volt egyszerű dolga, mikor ezt a kettős költői hovatartozást kellett megragadnia.

A költőről, a versekről és a fordítóról is sok mindent megtudhatunk a kötet végén található, tudományos igényességgel, mégis közérthető nyelven írt tanulmányból, mely Szőke Katalin tollából származik – természetesen ez is két nyelven szerepel. A *Sztjepan Pehotnij – Baka István életének krónikája* pedig felidézi a költő személyes sorsának és pályájának legfontosabb eseményeit. Itt olvashatunk arról is, hogy éppen a *Sztjepan Pehotnij testamentumának* első, 1994-es kiadása volt „az első igazán komoly kritikai és olvasói visszhangot keltő Baka-kötet”. A mostani kiadásnak pedig nem titkoltan is az a célja, hogy még szélesebb körben népszerűsítse a XX. századi magyar költészetnek ezt a különleges „hajtasát”: Jurij Guszev fordításain keresztül talán a magyaroknál többet olvasó orosz olvasóközönséghez is eljuthat Baka István orosz-magyar lírája. Ahogy Szőke Katalin fogalmaz: „*Baka István „oroszverse” végre bekerülhet a költő számára oly fontos nyelvi és kulturális közegbe, s remélhetőleg a magyar orosz költőnek akadnak majd értő orosz olvasói is*”. Eljut oda, ahonnan vétetett. Kívánjunk sok sikert a „hazatéréshez”!

(*Tiszatáj Könyvek, 2001*)